

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Reacties

Psychoanalyse en de psyche: een reactie op de aanzet tot een psychoanalytische emotietheorie

Tsafrira van Uitert-Levy

In het Tijdschrift voor Psychoanalyse, 1997 (2), sloot Frans Schalkwijk zijn artikel *Psychoanalyse en emoties: een aanzet tot discussie af met een uitnodiging tot een theoretische discussie* (p. 83). Mijn beweegredenen om die uitnodiging aan te nemen zijn enerzijds waardering voor zijn aanzet, anderzijds onvrede over de vorm en de inhoud ervan.

Allereerst mijn waardering voor de poging het klinische werk met de meer algemene theorievorming te verbinden. Psychotherapeuten zijn waarnemers, deelnemers en potentiële doorgevers van feiten die als bouwstenen kunnen dienen voor theorieën over de psyche, haar ontwikkeling en de stagnatie of de ontsporing ervan. In de wisselwerking tussen de psychoanalytische praktijk en de theorievorming zijn de afgelopen eeuw belangrijke ontdekkingen gedaan, die hebben geleid tot uitbreiding en aanscherping van gedachtegoed en werkwijze van de psychoanalyse zoals we die nu kennen.

Mijn onvrede over het bovengenoemde artikel heeft te maken met inhoudelijke bezwaren, die tot de schijn van rommeligheid leiden. Mijns inziens ontbreekt een goede metatheorie, die de vraag naar een psychoanalytische emotietheorie in een meer algemeen kader plaatst. De auteur merkt terecht op, dat emoties complexe verschijnselen zijn, maar emoties maken deel uit van een nog complexer geheel, te weten de psyche. Door een betere inkadering van de vraag zou de te volgen discussie over emoties aan helderheid winnen. Overigens past deze stap in de traditie van Freud, die parallel aan de psychoanalytische praktijk antwoorden zocht voor meer algemene vragen over de psyche,

haar ontwikkeling en haar normale en abnormale functioneren.

Omdat ik bekend ben met een in Nederland nagenoeg onbekend taalgebied en omdat ik vind dat een bijdrage uit een andere wetenschap een bevruchtende werking kan hebben op de psychoanalyse, wil ik een auteur daaruit voorstellen die een zinnige bijdrage aan een dergelijke metatheorie kan leveren, de Israëliische filosoof A. Ben-Ze'ev. Ik put uit zijn Hebreeuwse boek *Nefesh* (1996)¹, in het Engels aan te duiden als 'mind', in het Nederlands als 'psyche', en vat hieronder in het kort de essentie ervan samen, die mij relevant lijkt voor deze discussie. A. Ben-Ze'ev is sedert tien jaar hoogleraar filosofie aan de universiteit van Haifa en was tevens gastdocent in Pittsburg en Toronto. Hij heeft ruim zeventig artikelen en boeken in het Engels gepubliceerd over wetenschapsfilosofie, filosofie van de psychologie, de waarneming, de emoties en meer. Als filosoof streeft hij ernaar problematische, complexe, algemene vraagstukken te behandelen, die heldere verklaringsframes en protocollen ontberen. Hij poogt uitgangspunten te verhelderen, waardoor concrete vragen beter gesteld en begrepen kunnen worden.

Ben-Ze'ev beschouwt de psyche als een systeem, opgebouwd uit subsystemen van verschillende psychische capaciteiten of 'toestanden' (waaronder sensaties, behoeften, zintuigelijke waarnemingen, gevoelens, stemmingen, het geheugen, verbeelding, abstract denken). Dit complexe geheel, de psyche, staat in een gelaagde (hiërarchische) relatie tot een ander complex systeem, het lichaam. Er is enige continuïteit tussen lichamelijke toestanden en psychische toestanden, maar zulks is geen relatie van causaliteit. Bepaalde neurofysiologische structuren vormen wel de basisvoorwaarde voor het realiseren van hogere, psychische capaciteiten, maar zijn er niet de oorzaak van. De twee basisdimensies, of eigenschappen, van

alle psychische capaciteiten zijn: gerichtheid en sensatie. Deze twee dimensies zijn in alle psychische toestanden in meer of mindere mate aanwezig. Gerichtheid houdt een onderscheid in tussen het subject en de omgevingsprikkels en is een aspect van het bewustzijn. Sensatie is een uiting van het subject zelf en is moeilijk precies onder woorden te brengen vanwege het primitieve karakter ervan. Sensaties zijn de primitiefste vormen van bewustzijn, zonder gerichtheid op objecten (denk aan de sensatie van pijn, plezier, alertheid; een gevoel van haat of het besef van lijden rekent de auteur er niet toe).

In zijn boek behandelt Ben-Ze'ev een aantal psychische capaciteiten, waaronder de gevoelens.

Gevoelens zijn zijns inziens gekarakteriseerd door instabiliteit, intensiteit, kort tijdsbestek en een partieel, beperkt gezichtspunt. Het zijn complexe psychische toestanden, moeilijk eenduidig te benoemen, sterk afhankelijk van persoon en context, vaak gemengd – en gelaagd, voeg ik eraan toe.

De centrale dimensies van gevoelens zijn: evaluatie, motivatie (bewegen tot gedrag), sensatie en bewustzijn. De oorzaak van gevoelens ligt in een waarneming van een betekenisvolle verandering. De focus van gevoelens is de vergelijking tussen de huidige toestand en andere toestanden (van het subject, van zijn omgeving, in heden, verleden of toekomst). Vanwege hun complexiteit zijn gevoelens soms moeilijk te identificeren; sommige dimensies ervan worden niet altijd herkend en wel eens foutief geïdentificeerd. Een gevoel is in essentie een subjectief-evaluatief standpunt.

Met deze korte, compacte samenvatting als uitgangspunt, ga ik terug naar 'de aanzet tot discussie' en differentieer in het eerste vignet (p. 70) de volgende psychische capaciteiten:

'Als ik soms op de linkerstrook van de snelweg rijd, word ik bijkans van de weg gedrukt door een automobilist die met lichtsignalen aangeeft erlangs te willen en veel te dicht op mij rijdt (1). Ik voel m'n hart dan kloppen (2), de adrenaline spuit me door m'n lijf (3), ik voel me gloeien (2). Ik ben razend (4): weer zo'n klootzak in zijn leasebak die denkt dat de wereld alleen van hem is (5). Ik zou het liefst extra lang tergend

langzaam links voor hem blijven rijden of hem snijden (6)/(7). Maar ik moet er niet aan denken dat ik dat echt zou doen (5); dat er een ongeluk van zou komen (6) en nu denk ik in zo'n geval: zeker een arts op weg naar een spoedgeval (5)/(6). Laat ik maar opzij gaan zodat wij allebei veilig kunnen doorrijden (7). Dat geeft wel rust (2).'

(1) = herinnering van een zintuigelijke waarneming; destijds de directe oorzaak van het gevoel, op grond van evaluatie/vergelijking.

(2) = sensatie.

(3) = gedachte/interpretatie van een andere orde, van het lichamelijke substraat. Biologische verschijnselen zijn namelijk van een andere orde.

(4) = gevoel/emotie/affect sec.

(5) = gedachte/cognitie die de evaluatiedimensie weergeeft.

(6) = verbeelding/fantasie.

(7) = gedachte die de motivatie weergeeft/de beweging tot gedrag.

Slechts (4) zou ik willen duiden als gevoel/emotie/affect sec (instabiel, intens, kortdurend, beperkt gezichtspunt); de rest zou ik als de dimensies ervan beschouwen (evaluatie, motivatie, sensatie en bewustzijn), of andere psychische activiteiten eromheen, die tot verstandig handelen leiden. Punt (6) bijvoorbeeld, verbeelding, breidt het beperkte gezichtspunt van het razende subject uit, waardoor het uiteindelijk geen stomiteit begaat. De vragen omtrent gevoel en afweerfunctie van gevoel, bewust en onbewust gevoel (p. 71), als ook het gevoel van de therapeut (p. 72) zijn zeker boeiend en binnen het psychoanalytische denkkader een discussie waard, maar niet op de plek waar de ontologie van het gevoel ter discussie staat ('Drie componenten van emotie'). Het zou beter passen in een hoofdstuk over de ontwikkeling van de psychische capaciteiten, in dit geval het gevoel, van simpel naar complex, en in een hoofdstuk over de psychotherapeutische praktijk. Ook het aanhalen van 'sublimatie, neutralisatie en regressie in dienst van het Ik' (p. 78) vertroebelt de discussie en lijkt op die plek irrelevant.

'Veiligheid' en 'welbevinden' (p. 72) zou ik eerder onder de sensatie rangschikken, een primi-

tievare vorm van psychische capaciteit, dan onder het gevoel. Volgens hierboven gegeven definities zouden ook het gevoel van almacht en van autonomie (p. 73) en de emotie interesse/opwinding (p. 81) geen 'gevoel' zijn. Het begrip 'arousal' (p. 75) zou ik liever vervangen door 'sensatie', zeker als er lichamelijke aspecten mede mee worden bedoeld ('hersensensatie', 'hormonale', 'fysiologisch'), want die aspecten zijn van een andere orde. Ook de problemen rond het klassieke driftmodel (p. 77) zijn op deze wijze op te lossen. Driftenergie (seksueel of agressief) hoort bij het lichamelijke substraat thuis en niet bij de psyche, zoals hier gedefinieerd. Het pleidooi voor een psychoanalytische emotietheorie zou ik willen verruimen tot een pleidooi voor een verdere uitwerking van de theorie over de psyche en haar ontwikkeling van simpel naar complex, met gevoelens als een onderdeel daarvan. Hierin is de specialistische kennis van feiten vanuit de psychoanalytische/psychotherapeutische praktijk van groot belang en een welkome aanvulling op de academische wetenschap en de filosofie. Andersom kan het filosofiediscours omtrent emoties ook de psychotherapeutische praktijk verrijken. Bijvoorbeeld, als we nu begrijpen dat gevoelens per definitie een beperkt gezichtsveld inhouden,

kunnen we een therapeutische interventie voorbereiden, die gericht is op het uitbreiden van het gezichtsveld. In het eerste vignet ziet men hoe dit met behulp van de verbeelding (6) spontaan gebeurt en helpt om vat te krijgen op het intense gevoel.

Noot

1. Vanwege de taalontoegankelijkheid van het boek *Nefesh* van A. Ben-Ze'ev (1996), University Press & Zmora-Bitan Publishing House, Haifa, haal ik een paar relevante titels uit zijn bibliografie aan:

Ben-Ze'ev, A. (1992a), *Envy and inequality*. *Journal of Philosophy*, 89, p. 551-581.

— (1992b), *Emotional and moral evaluations*. *Metaphilosophy*, 23, p. 214-229.

— (1992c), *Anger and hate*. *Journal of Social Philosophy*, 23, p. 85-110.

— (1993), *The perceptual system: a philosophical and psychological perspective*. Peter Lang, New York

— (1996), *Emotional intensity*. *Theory & Psychology*, 6, p. 509-532.

T. van Uiter-levy, psychoanalytisch psychotherapeute, is werkzaam in de polikliniek van 'Nieuw Hoog-Hullen' en schreef enkele vakartikelen en een jeugdroman.

Notitie bij Schalkwijks 'Psychoanalyse en emoties'

Hoewel Schalkwijk mij met complimenteuzen instemming citeert, geloof ik toch dat de radicalere strekking van mijn betoog hem is ontgaan, namelijk dat de psychoanalytische theorie en praxis, vanuit een moderne emotie-opvatting, compleet is te begrijpen en beschrijven als een psychologie van bewuste en onbewuste gevoelens – die zich niet laten reduceren uit (en dus ook niet reduceren tot) enige *metapsychologische* constructa. (Wie dit mocht interesseren verwijs ik naar mijn artikel in Panhuysen en Terwee, *Psychoanalyse en Wetenschap*, 1991; of, prettig kort, de abstract in nummer 2 van de *Psychoanalytic Quarterly*, 1997, p. 367, van de Engelse vertaling van *Het vanzelfzuijgende*.) Overigens ben ik het met Schalkwijks conclusie goeddeels eens, maar is het niet wat laat in de dag voor de 'aanzet tot een discussie' die toch wel minstens een kwart eeuw aan de gang is?

W.F. van Leeuwen